

EGY MÚLT SZÁZADI EGYETEMI JUTALOMTÉTEL

NYOMÁRKAY ISTVÁN

1. Az egyetem történetének dokumentumai mindig becsesek, kiváltképpen akkor, ha koruk tudományos színvonalán álló teljesítményt nyújtanak. Benkő Loránd professzor elsősorban a nyelvtörténet nemzetközi hírnevű művelője, etimológiai kutatásai azonban arról tanúskodnak, hogy több európai nyelvben is járatos, sőt pályafutása során az egyetemi oktatás korszerűsítésében is úttörő szerepe volt. Így talán nem méltatlan a tiszteletére készült kötetben egy olyan egykorú pályaművet bemutatni, amely mindmáig időszerű tudományos, ám egyben óhatatlanul politikai kérdéssel, a szerbhorvát (horvátszerb) nyelv keleti és nyugati változata (tkp. a szerb és a horvát írók nyelve) közötti különbségek bemutatásával foglalkozik.

2. A pályamű kézírással készült, huszonnégy oldal terjedelmű, iskolai füzetbe van írva. A füzet Schuler József papírkereskedéséből való. A címkén a dolgozat címe olvasható: *Miben állnak és min alapulnak az eltérések, melyeket a horvát írók nyelvében találunk a szerb írók nyelvével szemben.* A bekötőlap jobb alsó sarkában valószínűleg leltári szám található: 1887/8,5. Az első oldalon fent, nem a szerző kézírásával szám és dátum olvasható: 662.sz. 1888. április 5. Alatta középen, három sorban ismét a cím következik, majd a cím alatt kevéssel: *A Budapesti kir. magy. tudomány-egyetemek 23. jutalomtétele az 1887/88 tanévre.* A címloldal legalsó részén a jeligéül választott latin közmondás olvasható: *Concordia parvae res crescunt, discordia maximae dilabuntur.* A füzetet jó néhány évvel ezelőtt Póth Istvántól kaptam, aki könyvtára rendezgetése során bukkant rá, s nekem ajándékozta azzal, hogy talán mint nyelvészt érdekelni fog.

3. A kiírt íráson kívül az anyag elrendezése, egyes részkövetkeztetések szakszerű levonása, valamint az irodalmi hivatkozások azt mutatják, hogy a szerző a tudományos munkában nem volt kezdő. A horvátban előforduló germanizmusokról szóló rövid fejtegetés alapján az is megállapítható, hogy németül is jól tudott.

4. A dolgozat két nagy részből áll. Az első a szerb és a horvát nyelv külső történetét vázolja fel azzal a céllal, hogy a szerb és a horvát írók nyelve közötti különbségek kialakulásának előzményeit bemutassa. A második rész (a 14. oldaltól) foglalkozik magukkal a különbségekkel, melyeket a horvát nyelv szempontjából mutat be. E fejezet *A horvát nyelv sajátosságai* címet viseli. A fejezet hangtani, alaktani és mondattani részre oszlik.

Az igehasználát bemutatásában az alaktani jelenségekkel együtt utal néhány mondattani sajátosságra is. Sajnos a dolgozat nincs lezárva, nincs befejezve, így a 22. oldalon a *Szókincs* című rövidke résszel inkább csak megszakad, semmint befejeződik.

5. A szerb és a horvát irodalmi nyelv eltérő fejlődéséről írottak nagyjában és egészében megfelelnek a tudomány mai álláspontjának. Az egységes horvát irodalmi nyelv kodifikálása tulajdonképpen az illírizmushoz kötődik. Igaza van a szerzőnek, amikor azt írja, hogy „ezen újjászületést (az ún. illír-mozgalmat, Ny. I.) politikai körülmények idézték elő. Egyrészt a magyarok követelése, a kik megkívánták, hogy Szt. István országában az előbb dívott latin nyelv helyett mindenütt (tehát Horvátországban is) a magyar nyelv használtassék; másrészt pedig a horvát ifjúság által az egyetemekről behozott nemzetiségi eszmék.” (3. old.) Ezeket a megállapításokat azóta a történettudomány is igazolta (v. ö. Szekfü Gyula, *Iratok a magyar államnyelv kérdésének történetéhez*. Budapest 1926., Minderről részletesen: I. Nyomárkay, *Ungarische Vorbilder der kroatischen Sprachenreuerung*. Budapest, 1989. 23–64. old.) A dolgozat viszonylag részletesen foglalkozik a raguzai (dubrovnikai) horvát irodalommal, annak kimunkált, fejlett irodalmi nyelvvel, amely egyik fő ösztönző erő volt arra, hogy az egységes irodalmi nyelv alapja a što-nyelvjárás legyen: „Valóban az Illyrek meg lehettek lepve! Ők keresnek és kovácsolnak új irodalmi nyelvet, és lám a horvátok még a 15. századtól fogva gazdag irodalommal és kifejezett irodalmi nyelvvel bírtak! (9. old.) Az új szavak és kifejezések alkotásáról, mely olyannyira jellemzője volt a horvát nemzeti újjáéledési mozgalomnak, ám amelynek gyökerei már századokkal korábban megtalálhatók, így ír: „Korántsem áll szándékomban azt állítani, hogy az irodalom ne alkosson új kifejezéseket és szavakat, sőt ez nagyon is szükséges. A mit történet előtti időben a tiszta zavartalan nép nyelvészet ösztönszerűleg alkotott, azt most az irodalom tudatosan teszi, ti. új szavakat alkot új fogalmakra, a melyek a műveltség magasabb fokán álló embernek szükségesek. Ehhez járul, hogy a horvátok kis népet képezvén nemzetiségük veszélyeztetik több nagyobb nép által (Németek, Magyarok, Olaszok) és a népnevők heves küzdelemben van a szerbvel. Mind ilyen nép már a természetből purismusnka hajlik.” (11. old.) Érdekes, hogy purizmus nem gátolta meg azt, hogy a horvátba (főként a köznyelvbe) sok germanizmus kerüljön. Ennek okát a pályamű szerzője abban látja, hogy a „tudományos és irodalmi osztályba tartozó férfiak” közül többen nem horvát anyanyelvűek voltak. A túlzott purizmus, valamint az idegen elemek (főként germanizmusok) egyidejű beáramlása a horvátba a szerző szerint oda vezetett, hogy „létre jött oly nyelv, amelynek népnyelvnek kellene lennie azonban seholsem beszéltetik, mert vannak már régen elavult alakjai és

fordulatai. ... Ezen nyelv különösen a költészetre alkalmatlan, mert merev, erőltetett és szabadabb lendületet nélkülöz. És valóban a horvát irodalomtörténet nem képes (Mazsuranićon [sic!] kívül) felmutatni olyan költőt, kinek nyelvezete megközelítené a szerb költők ... nyelvét (12–13. old.)

A szerző nem veszi tekintetbe, vagy nem hangsúlyozza eléggé a horvát purizmus pozitív vonásait, azt a szerepet, amelyet éppen a horvát puristák játszottak az új tudományos- és szakszókincs megteremtésében. A népnyelvben ugyanis természetesen nem voltak meg az elvont fogalmak kifejezésére szolgáló szavak. Ezért van az például, hogy amikor a népnyelven alapuló szerb irodalmi nyelv megteremtői (Dositej Obradović, Vuk Karadžić) elvont fogalmakat akarnak megmagyarázni (akár erkölcsstanító állatmesében, akár grammatikai szakmunkában), orosz szót használnak.

Természetesen a horvát purizmusnak — minden más ilyen mozgalomhoz hasonlóan — vannak vadhajtásai is, amelyek a mindenáron anyanyelvi szóval való kifejezés törekvéseinek szülöttei. Az is világos, hogy nem minden új szó és kifejezés vert gyökeret a köznyelvben, éppen úgy, ahogyan a magyar nyelvújítók szóalkotásai közül is rengeteg feledésbe merült. Ha a manapság ismét fellángoló horvát purizmust nézzük, akkor a most újra előkerülő szavak többségéről megállapítható, hogy már a 19. sz. második felében használták őket, sőt egy részük a múlt századi szótárakban szerepel is.

A fejtegetésekből kitűnik, hogy a dolgozat szerzője az óvatos, mérsékelt nyelvtisztítás híve. Amit a germanizmusokról mond, az kizárólag a városi (elsősorban a zágrábi) henye köznyelvre érvényes. Szinte anekdotaszerű az a megállapítás, hogy lehet horvát mondatot úgy szerkeszteni, hogy egyetlen horvát szó sem fordul elő benne: *Marica klopfu tepihe na balkonu* 'Marica szőnyeget porol a balkonon'.

6. A horvát nyelv sajátosságait bemutató fejezet hangtani részében nyelvtörténeti magyarázatokat is találunk. Ez ismét azt mutatja, hogy a pályamű szerzője nem lehetett kezdő. A mondattani részben különösen érdekesek azok a kifejezések, melyek mögött német nyelvi minta sejthető. Pl. a *koga da se krivi?* ('kit vádoljunk?') típusú szerkezetek mögött a német *wenn soll man beschuldigen?* mintáját fedezi fel. Az igekötős igék között szép számmal mutat be germanizmusokat: „Szépen lehetne mondani *ankünden javiti*, de mert *ankünden*, azért *na-javiti*. Éppen ilyen német gondolkodás ebből is kitűnik: *odsuditi* = *verurteilen*, *predbaciti* = *vorwerfen*, *nagovoriti* = *anreden*, *prištednja* = *Ersparung*, *zaslužba* = *Verdienst*,...” (21. old.) Az említett tükröszavakon kívül néhány német mintájú igevonzatra is felhívja a figyelmet: *upotrebiti za što* (zu etwas 'használni valamire'), *psovati na koga* (auf Jmdn) 'szidni valakit', *radovalo ga [je]* (freute ihn) 'örült neki,

megörvendezettette', *bez da (ohne daß, ohne zu)* 'anélkül, hogy...' ..." (21–22. old.)

A szókincsről szóló rövid részben felsorol néhány olyan idegen szót, amelyek csak a horvátban vannak meg, a szerbben nem. Különösen érdekes a 4. pontban olvasható megjegyzés: „Milyen viszonyban állanak a magyarral ezen szavak, nem vagyok képes kimutatni mindegyiknél: *vanjkuš, uzuraš (uzsorás), oriaš, kukac, baršun, sokač, inoš, lopov (lopó)*, (22. old.) Persze azóta már csaknem minden tisztázódott e szavak körül, elsősorban Hadrovics László kutatásainak eredményeként.

7. A röviden bemutatott múlt századvégi jutalomtétel több szempontból is tanulságos. Elsősorban is bepillantást nyújt a tudományos dolgozatok színvonalába, s így az egyetemi oktatás és kutatás színvonalát is tökrözi. Másodsorban felvillant több olyan tudományos kérdést (pl. az idegen mintára alakult vonzatok történeti vizsgálatát), melyet csak aprólékos munkával, szövegek elemzése alapján lehet megoldani.